

Fonetiska skillnader mellan finlandssvenska och rikssvenska

Mikko Kuronen och Kari Leinonen

1. Inledningen

De standardvarianter av svenska som talas i Finland och Sverige skiljer sig markant åt både beträffande uttalet av enskilda ljud och prosodi. Skillnaderna beror dels på att det finlandssvenska uttalet närmat sig uttalet i det finska majoritetsspråket, dels på en självständig och naturlig utveckling som påträffas i all regional variation av ett standarduttal inom ett språk (Melin-Köpilä 1996; 29-33). I denna uppsats skall vi beskriva de viktigaste empiriskt belagda fone-tiska skillnaderna mellan finlandssvenska och rikssvenska.¹ I avsnitt 2, 3 och 4

¹ Med finlandssvenska avses i denna artikel det standarduttal som främst påträffas i landets södra delar. Med rikssvenska, även kallad standardsvenska, avses här det uttal av sverigesvenska ' som inte har någon mera påtaglig regional färgning och som av språkbrukarna i stort uppfattas som riksgiltigt' (Molde 1971; 17). Rikssvenska talas - brukar man säga - främst i

redogörs för sats-, fras- och ordprosodiska skillnader mellan varianterna. Segmentella skillnader behandlas i avsnitt 5.

Alla analyser i denna studie baserar sig på det material som samlats in inom projektet Finlandssvenskt uttal (Leinonen et al 1982) eller autentiska exempel hämtade ur radioprogram. Analyserna har utförts med hjälp av talanalysprogrammet Intelligent Speech Analyser (ISA) som utvecklats av Pitchsystems Inc./Raimo Toivonen (<http://www.sci.fi/~pitchsys>).

2. Satsprosodiska skillnader

De perceptuellt tydligaste skillnaderna mellan finlandssvenskt och rikssvenskt uttal återfinns bland talets prosodiska egenskaper - intonation, längd- och betoningsförhållanden. Med betoningsförhållanden avses talets rytm, som innebär växlingen mellan betonade och obetonade stavelser i talet. En empirisk kartläggning av de satsrytmiska skillnaderna mellan varianterna finns i Vihanta et al. (1990; 339, se även Leinonen et al. 1990; 97ff), som på grundval av en perceptuell och akustisk undersökning konstaterar följande:

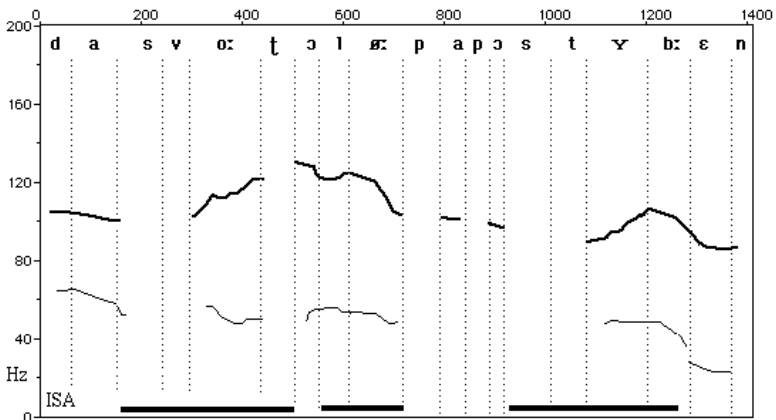
- (i) De semantiskt viktiga orden bevarar sin lexikala betoning i finlandssvenska, medan den ofta förloras i rikssvenska. Det är rätt vanligt med bara en betoning per kort talsats i rikssvenska.
- (ii) Därav följer att betoningsgrupperna blir korta i finlandssvenska och långa i rikssvenska. Det finns normalt två eller tre obetonade stavelser mellan de betonade stavelserna i finlandssvenska, medan hela åtta obetonade stavelser kan påträffas i rikssvenska mellan de betonade stavelserna.
- (iii) Graden av reduktion utanför en fokuserad stavelse är i rikssvenska avsevärt kraftigare än i finlandssvenska, vilket gör att skillnaden mellan sats-, huvud- och obetonad stavelse är betydligt större i rikssvenska än i finlandssvenska.
- (iv) I finlandssvenska föredras ett mönster där betoningen ligger åt vänster i satsen, medan mönstret i rikssvenska är det motsatta: inledningen av en talsats uttalas ofta snabbt och inte sällan helt utan betonade stavelser, och den prosodiska tyngden läggs därigenom mot slutet av satsen.

De ovanstående rytmiska skillnaderna mellan finlandssvenska och rikssvenska kan exemplifieras med nedanstående meningar (autentiskt material), där satsbetonad stavelse markeras med fet stil och stora bokstäver och betonad stavelse med fet stil:

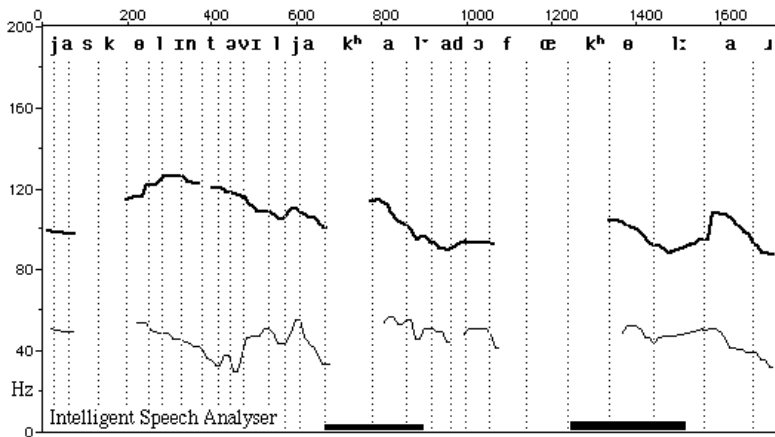
rikssvenska: Tänker du göra några **FÄR**der i sommar?
finlandssvenska: **Tänker** du **göra** några **fär**der i sommar?

Utöver betoningsförhållandena skiljer sig finlandssvenska och rikssvenska åt vad avser betoningens fonetiska korrelat. Rikssvenska kan sägas ha sju typer av prosodiska stavelser (Bannert 1979; 15f): en obetonad (ingen kvantitet, ingen accent), två bibetonade (kort eller lång betonad vokal, ingen accent) och fyra sats- och/eller huvudbetonade stavelser (kort eller lång vokal, accent 1 eller 2). Betonad stavelse markeras med andra ord i rikssvenska aningen med duration eller med både duration och F0 (Fig. 1. och 2.). I finlandssvenska däremot har duration inte samma status som betoningsparameter, eftersom en även i satsammanshanget obetonad stavelse kan behålla sin kvantitet (Fig. 4.). I finlandssvenska är det F0 och intensitet som är betoningens primära akustiska korrelat (Fig. 3.). Vidare saknas i finlandssvenska den accentopposition som förekommer i Sverige genom att F0 i finlandssvenska alltid sjunker i den betonade stavelsen (Fig. 3. och Selenius 1974; 98ff). F0-konturen beter sig med andra ord i finlandssvenska likadant som i mellansvenska i de ord som har accent 2, givetvis med den skillnaden att satsbetoning i finlandssvenska inte markeras genom en fokaltopp som i mellansvenska ord med accent 2 (Fig. 2.).

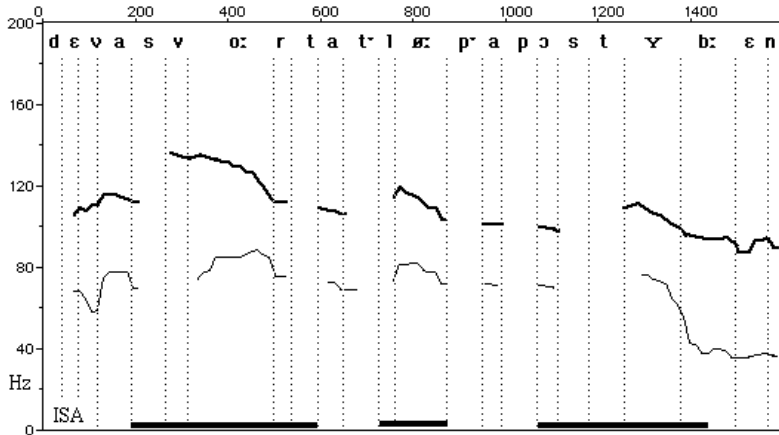
De ovannämnda akustiska skillnaderna i betonad stavelse gör att även i de fall då rytmen i en rikssvensk och finlandssvensk talsats råkar vara identisk (Fig. 1. och 3.), låter uttalen vad avser intonationen hörbart olika.

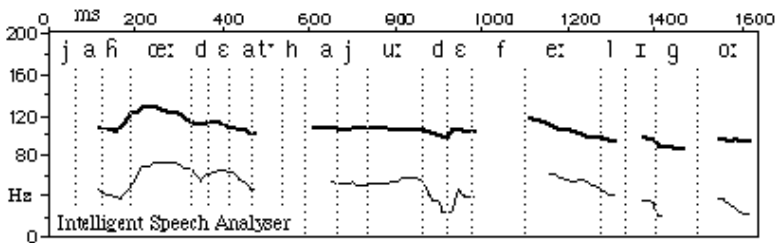
FIGUR 1. F0 (tjock övre kurva) och A0 i 'Det var svårt att löpa på stybben' uttalat av en manlig rikssvensk talare. Huvudbetonad stavelse manifesteras genom både F0 och duration (jfr 'svårt' och 'stybb-'). Obetonad stavelse (jfr 'på') saknar F0-ändringar och är alltid kort.

FIGUR 2. F0 (tjock övre kurva) och A0 i 'Jagskulle inte vilja kalla dom för kullar' uttalat av en manlig rikssvensk talare. I satsbetonat 'kullar' realiseras utöver ordtonstopp (initialstavelsen, F0 sjunker) fokalaccent (finalstavelsen, satsbetoningens bidrag till F0-konturen).

FIGUR 3. F0 (tjock övre kurva) och A0 i 'Det var svårt att löpa på stybben' uttalat av en manlig finlandssvensk talare. F0 sjunker alltid i betonad stavelse i finlandssvenska. Satsbetoningen (jfr 'svårt') manifesteras primärt genom ett kraftigt F0-fall.

FIGUR 4. F0 (tjock övre kurva) och A0 i 'Jag hörde att han gjorde fel i går' uttalat av en manlig finlandssvensk talare. Durationen som betoningens akustiska korrelat är i finlandssvenska inte av samma betydelse som i rikssvenska, eftersom även obetonad stavelse (jfr 'gjor-') kan behålla sin lexikala kvantitet.

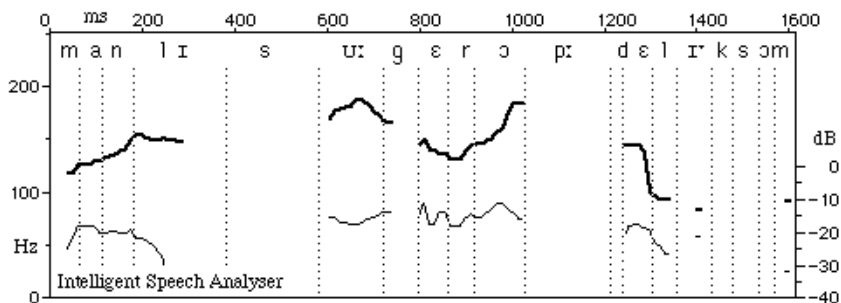
3. Frasprosodiska skillnader

I svenska förekommer ett frasbetoningsmönster där en av stavelserna i det sista ordet i frasen blir betonad och alla stavelser före denna är obetonade. Betonningen har därmed en frassammanhållande eller konnektiv funktion i språket. Garlén (1988; 150f) och Kjellin (1995; 78, 160) ger en förteckning över fraskategorier med detta prosodiska mönster. Till dessa hör bl.a. nomi-nalfras

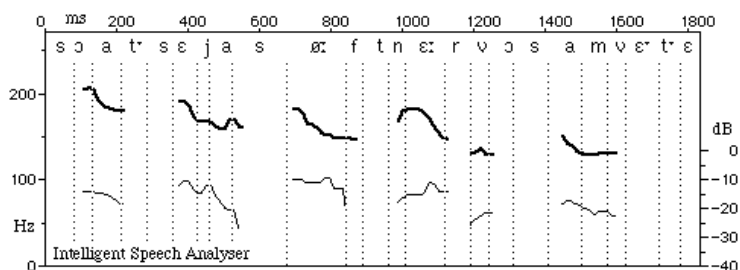
med framförställt attribut (i), adjektivfras med efterställd prepositions-fras (ii) och olika typer av verbfraser (iii):

- (i) en liten 'fågel, min 'hatt, små 'fåglar, dagens 'rätt
- (ii) ont i 'foten, dum i 'skallen, täppt i 'näsan
- (iii) gå 'ut, komma 'in, få 'veta, ligga och 'sova, vara 'sur, spela 'kort,
ligga 'vaken, bada 'naken, hugga i 'sten

I finlandssvenska är detta frasbetoningsmönster dock till skillnad från rikssvenska vacklande. När det t.ex. gäller partikelverb påträffas i finlandssvenska rätt ofta ett mönster där även verbet får betoning. När uttalet av 50 finlandssvenska och 50 rikssvenska partikelverb undersöktes (autentiska uttal hämtade ur radioprogram), påträffades i finlandssvenska i 16 av de 50 undersökta partikelverben, dvs. i 32 % av uttalen, en F0-topp i både verbet och partikeln (Fig. 5. och 6.). F0 är i dessa uttal ungefär lika hög i verbet som i partikeln och fallande i både verbets och partikelns vokal. Partikelns F0-topp dominerar dock perceptoriskt över verbets dito, eftersom F0 av lyssnaren förväntas sjunka mot slutet av en sats. Partikelns betonade stavelse är lång, men så är också verbets lexikalt betonade stavelse. Detta torde innebära att verbet i dessa finlandssvenska uttal inte är obetonat i rikssvenska öron dels p.g.a. att F0 sjunker i verbets vokal dels p.g.a. att längden i verbets lexikalt betonade stavelse finns kvar. Denna finlandssvenska egenskap - betoning i verbet - förekommer när partikelverbet får satsbetoning. Idiolektisk variation förekommer: uttal med betoning i verbet är vanligt hos två av de fem undersökta talarna och påträffas ofta hos en tredje, men sällan eller aldrig hos de två resterande informanterna.

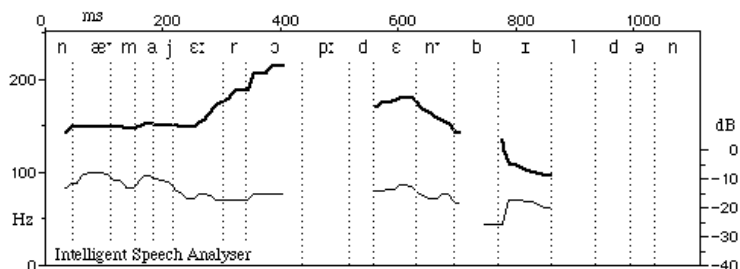

FIGUR 5. F0 (tjock övre kurva) och A0 i 'Manli...suger upp det liksom' uttalat av en manlig finlandssvensk talare. Både verbet och partikeln har behållit sin lexikala kvantitet och i både verbet och partikeln återfinns en F0-topp.

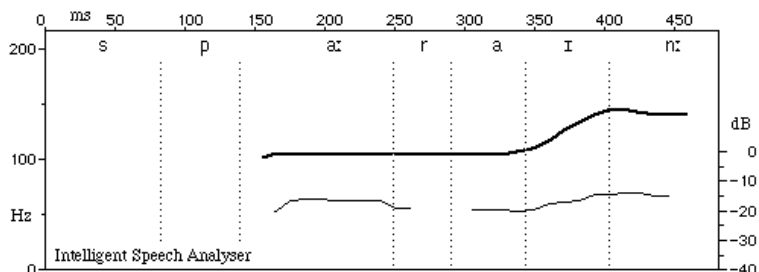

FIGUR 6. F0 (tjock övre kurva) och A0 i ' .så att säga sövt ner vårt samvete' uttalat av en manlig finlandssvensk talare.

I 60 % av de undersökta finlandssvenska partikelverben (30 st.) påträffas en F0-höjning endast i partikeln (Fig. 7. och 8.). Verbets lexikalt betonade stavelse är halvlång i 55 %, lång i 30 % och kort i 15 % av dessa uttal. Kort stavelse i verbet påträffas rätt ofta när verbet är enstavigt (gå 'ut, bo 'kvar), mycket sällan när verbet är tvåstavigt (tala 'för, spara 'in) och aldrig när verbet är tvåstavigt med en sluten initialstavelse (hålla 'på, komma 'åt).

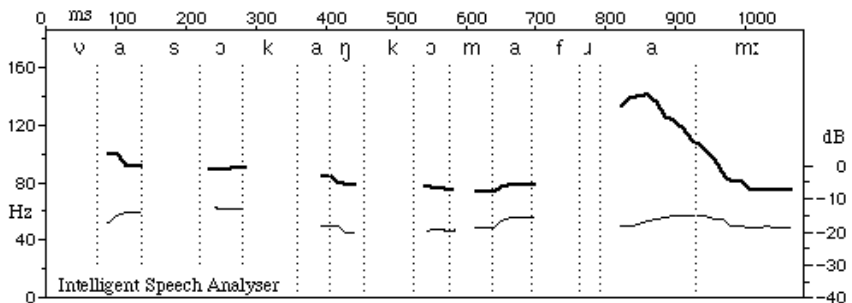

FIGUR 7. F0 (tjock övre kurva) och A0 i ' .när man ger upp den bilden' uttalat av en manlig finlandssvensk talare.

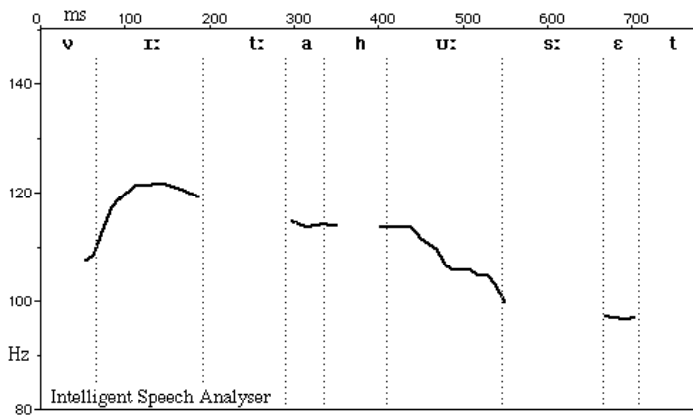
FIGUR 8. F0 (tjock övre kurva) och A0 i 'Nu måste vi spara in (de här pengarna)' uttalat av en manlig finlandssvensk talare.

Det prosodiska mönstret vid uttalet av partikelverb är mycket mer stabilt och homogent i rikssvenska än i finlandssvenska: nämnvärda variationer betingade av idiolektiska och/eller fonotaktiska faktorer påträffas inte i rikssvenska. Verbets lexikalt betonade stavelse är kort och F0 i verbet oföränderlig och låg (Fig. 9.). Partikelns betonade stavelse är lång och F0 i regel betydligt högre i partikeln än i verbet.

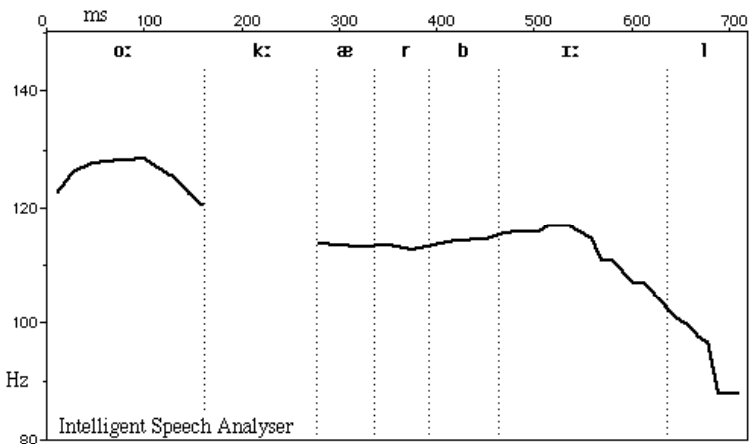

FIGUR 9. F0 (tjock övre kurva) och A0 i '...vad som kan komma fram' uttalat av en manlig rikssvensk talare.

De ovan refererade skillnaderna mellan finlandssvenska och rikssvenska vad avser frasprosodin gäller inte bara partikelverb. Den prosodiska normen är vacklande i finlandssvenska - åtminstone hos vissa talare - även i andra fras-typer, t.ex. i vissa lexikaliserade verb- och substantivfraser (Fig. 10. och 11.).

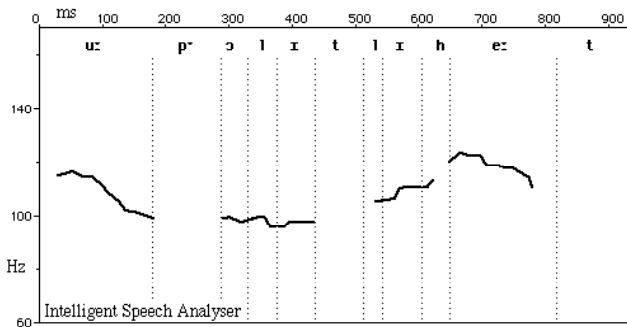
FIGUR 10. F0 i ' Vitåuset' uttalat av en manlig finlandssvensk talare. Huvudbetoningen ligger i detta uttal på ' vi-' inte på 'hus-'.

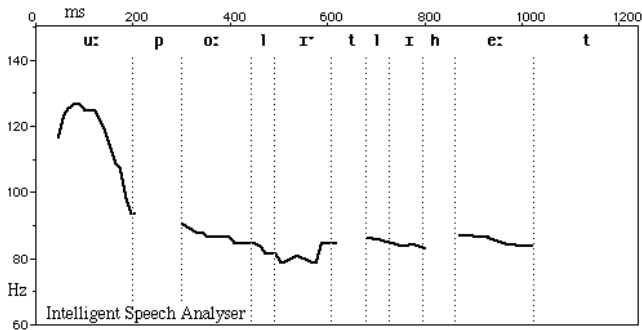
FIGUR 11. F0 i 'åker bil' uttalat av en manlig finlandssvensk talare. Huvudbetoningen ligger i detta uttal på 'åk-', inte på 'bil'.

4. Prosodin i långa ord

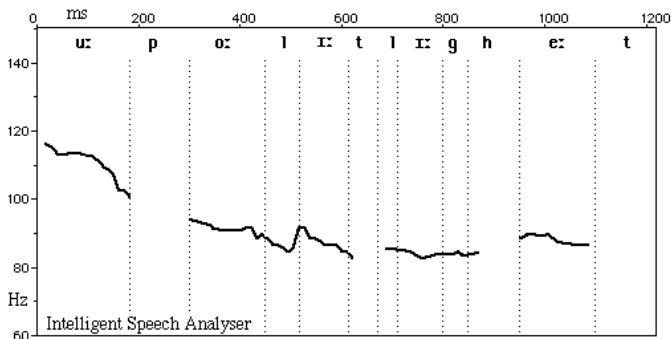
Ett ord i rikssvenskan kan ha maximalt två långa (= betonade) stavelser i lexikalt uttal. Av de starka morfemen behåller endast det första och det sista längden och alla i mitten förkortas såsom t.ex. /po:/ och /li:t/ i det avledda ordet *opålitlighet* (Fig. 12.). Detta är inte fallet i finlandssvenska, där morfem-längden brukar bibehållas som Fig. 13. visar. Det kan t.o.m. finnas andra slags avvikelser från rikssvenska. Det finns t.ex. morfem som i rikssvenska är obetonade och korta, men som i finlandssvenska kan förekomma som långa såsom i nedanstående uttal av ordet *opålitlighet* (Fig. 14.).

FIGUR 12. FO i ordet 'opålitlighet' uttalat av en manlig rikssvensk talare.

FIGUR 13. FO i ordet 'opålitlighet' uttalat av en manlig finlandssvensk talare.

FIGUR 14. FO i ordet 'opålitlighet' uttalat av en manlig finlandssvensk talare.

5. Segmentella skillnader

Utöver prosodiska skillnader förekommer markanta skillnader i uttalet av enskilda segment mellan finlandssvenska och rikssvenska.

När det gäller skillnaderna i **konsonantuttalet** mellan finlandssvenska och rikssvenska gäller att tonlösa klusiler har fonemstatus i både finlandssvenska och rikssvenska, men deras realiserande i det löpande talet är olika. Medan rikssvenska i pretonisk ställning uppvisar aspirerade allofoner av /p/, /t/ och /k/, saknas denna aspiration i finlandssvenska. Det distinktiva draget för rikssvenska | pil - bil, kul - gul, till - dill| är med andra ord förekomst res-pektive avsaknad av ett mer eller mindre intensivt bruselement efter explo-sionen (Bannert 1979a; 25), medan dessa och motsvarande ord i finlandssvenska skiljs åt med hjälp av särdraget tonlös - tonande (Reuter 1977; 27). Således kan

rikssvenska sägas ha ett s.k. aspirationssystem och fisv ett stämtons-system (Leinonen et al. 1982; 188).

Inom klusilsystemen påträffas även finare skillnader. /t/ uttalas i rikssvenska med både apex och predorsum mot såväl tänderna som tandvallen (Lindblad & Lundqvist 1996; 11), medan detta ljud i finlandssvenska torde uttalas apiko(pre)alveolart. Finlandssvenskt /d/ är alveolart (påminnande om det supradentala [8] i rikssvenska), medan ljudet i rikssvenska artikuleras dentoalveolart. Även beträffande /d/ finns en skillnad i tungans kontaktyta mellan varianterna: rikssvenskt /d/ är inte bara apikalt utan också laminalt även om kontaktytan på tandvallen är mindre i /d/ än i /t/ (Lindblad & Lundqvist 1996; 11), medan finlandssvenskt /d/ torde vara ett rent apikalt ljud.

Skillnaden i artikulationsstället mellan varianterna gäller även /s/ och /l/, som karaktäriseras av en mörkare klang i finlandssvenska dels p.g.a. det längre främre resonansutrymmet speciellt i /s/ (Reuter 1977; 28), dels p.g.a. viss velarisering i /l/. Precis som i /t/ och /d/ föreligger i /l/ därtill en skillnad i tungans kontaktyta mellan rikssvenska och finlandssvenska genom att rikssvenskt /l/ är apikolaminalt (och dentoalveolart) (Lindblad & Lundqvist 1996; 12) och finlandssvenskt /l/ apikalt (och alveolart).

Vidare påträffas en skillnad mellan förekomsten av en progressiv assimilation av /r/ + dental (supradentaler) i rikssvenska som i finlandssvenska motsvaras av en sekvens av två skilda ljud.

Medan finlandssvenskt /r/ realiseras som vibrant (i flytande tal visserligen med bara ett par slag med tungspetsen mot tandvallen), uttalas ljudet ofta som postalveolar approximant [@] eller postalveolar frikativa [2] i rikssvenska. Ahlbäck (1971; 44) anger visserligen att både i dialekter och i riksspråk i Finland viker [r] alltmer för frikativt uttal, men åtminstone beträffande det riksspråkstillnärmade finlandssvenska uttalet är påståendet överdrivet (bl.a. Santesson-Wilson 1999; 30 fann att /r/ i Åbosvenskan uttalas som tremulant). Vad Ahlbäck kanske avser är ett approximantiskt eller ettslagigt uttal (eng. tap) av finlandssvenskt /r/, som även förekommer i rikssvenska och speciellt i finska i kort postvokalisk ställning (Iivonen 1992).

Skillnader mellan rikssvenska och finlandssvenska kan fastställas även angående sibilantiska frikativor (Leinonen 1981, Lindblad 1980). Leinonen (1981; 101f) konstaterar att variationsvidden för frikativenergens spektrala fördelning är liten i finlandssvenska jämförd med rikssvenska: alla de tre brusljudens (/s/, /tje/ och /sje/) dominerande frekvenstoppar ryms i finlandssvenska inom frekvensområdet 1,3 - 4,2 kHz där rikssvenska bara har två ljud, tje och sje. Både tje och sje har i finlandssvenska dominant brusenergi 1,3 - 3 kHz och

/s/ 2,5 - 4,2 kHz, medan värdena i rikssvenska är /S/ 1,4 - 2,8 kHz, /6/ 1,9 - 4.2 och /s/ 2,6 - 5,6 kHz (Lindblad 1980; 73). Artikulatoriskt har finlandssvenskt /s/ sannolikt förflyttats sedan början av detta sekel från ett apikodentalt till ett något bakre ställe, medan ljudet i rikssvenska uttalas dentalt (Lindblad & Lundqvist 1995; 459). *Tje* uttalas i finlandssvenska som alveolar affrikata [tʃ] vilket gör att finlandssvenska talare inte behöver göra någon skillnad mellan *tje* och *sje* medelst brusdelen av ljudet. Detta har i sin tur möjliggjort förekomsten av ett tjockare /s/-uttal (Santesson-Wilson 1999; 37f).

Rikssvenskt /j/ uttalas i flytande tal i regel approximantiskt, men frika-tivt uttal förekommer rätt frekvent före satsbetonad vokal (Björsten 1996; 6). I finlandssvenska är det frikativa uttalet även vid en kraftig betoning mycket sällsynt (jfr Santesson-Wilson 1999; 42: 'j/ uttalas i både finlandssvenska och finska nästan alltid som approximant.'). Om rikssvenskt /v/ och /f/ saknas experimentella data (se dock Lindblad 1986; 25, 60). Vad avser /v/ torde ett frikativt uttal dock vara rätt sällsynt även i rikssvenska, eftersom en dento-labial konstriktion är en ganska ineffektiv brusljudskälla när stämton förelig-ger. I finlandssvenska uttalas /v/ så gott som alltid approximantiskt

Uttalet av finlandssvenskt /r/, /l/ och /j/ har med stor sannolikhet in-fluerats av finska genom att (i) /r/ i finska som i finlandssvenska uttalas med större rikssvenska, (ii) /l/ i finska som i finlandssvenska är ett apikoalveolart ljud, inte ett apikolaminant och dentoalveolart ljud som i riks-svenska och (iii) /j/ i finska som i finlandssvenska alltid uttalas halv vokalistiskt och inte frikativt, som rätt ofta är fallet före satsbetonad vokal i rikssvenska.

vokaluttalet finns det fyra stora skillnader mellan rikssvenska och finlandssvenska (Kuronen 1997): (i) i finlandssvenska är den kvalitativa variationen mellan kort och lång allofon av ett vokalfonem ringa eller obefintlig till skillnad från rikssvenska, (ii) den korta allofonens längd i förhållande till samma ljuds långa allofon varierar i finlandssvenska mellan 49 och 57 % med ett genomsnitt på 51 %, medan V/V:-förhållandet i rikssvenska varierar mellan 58 och 78 % med ett genomsnitt på 67 %, (iii) de långa allofonerna är akustiskt inte lika perifera i finlandssvenska som i rikssvenska (Fig. 15. och 16.) samt (iv) diftongering av långa allofoner förekommer inte i finlandssvenska till skillnad från rikssvenska. Punkterna (i) och (ii) innebär att finlandssvenska i likhet med finska tydligt lagt tyngdpunkten på den durationella snarare än på den kvalitativa ledtråden i vokalfonemens kort-lång-oppositioner. I rikssvenska kan ju kort-lång-oppositionen i vissa vokaler antas basera sig vid sidan av durationen även på kvalitativa ledtrådar.

Litteratur

- Ahlbäck, O., 1971: Svenskan i Finland (andra upplagan). Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 15. Läromedelsförlagen, Stockholm.
- Bannert, R., 1979: Ordstruktur och prosodi. I: K. Hyltenstam (red.) Svenska i invandrarperspektiv: kontrastiv analys och språktypologi. Liber, Lund. 132-173.
- Björsten, S., 1996: Phonotactically determined allophones of the j phoneme in Swedish. TMH-QPSR 2. 5-8
- Garlén, C., 1988: Svenskans fonologi (3. upplagan). Studentlitteratur, Lund.
- Iivonen, A., 1992: Tremulanttien fonetiikkaa ja typologiaa. I: A. Iivonen & R. Aulanko (red.) Helsingin yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 36. 41-76.
- Kjellin, O., 1995: Svensk prosodi i praktiken. Instruktioner och övningar i svenskt uttal, speciellt språkmelodin. (9. upplagan). Hallgren & Fallgren, Uppsala.
- Kuronen, M., 1997: Om vokaluttalets akustik i sverigesvenska, finlandssvenska och finska. Licentiatavhandling i Nordiska språk vid Tammerfors universitet. Opublicerad.
- Leinonen, K., 1981: Om finlandssvenskt s, tje och sje. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Jyväskylä universitet nr 2. Jyväskylä universitet, Jyväskylä.
- Leinonen, K. & Pitkänen, A.J. & Vihanta, V.V., 1982: Rikssvenskt och finlandssvenskt ljudsystem ur perceptionssynpunkt. I: P. Sirviö (red.) X Fonetikan päivät - Tampere 1981, Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja nr 7. Tampereen yliopisto, Tampere. 163-218
- Leinonen, K. & Pitkänen, A.J. & Vihanta, V.V., 1990: Om rytmen i finlandssvenska och sverigesvenska - ett bidrag till forskningen om finlandssvenska. I: K. Nikula & A.J. Pitkänen (red.) Svenska i Finland. Skrifter utgivna av institutionen för filologi II vid Tammerfors universitet. Tammerfors universitet, Tampere. 49-100.
- Lindblad, P., 1980: Svenskans sje- och tje-ljud i ett allmänfonetiskt perspektiv. Akademisk avhandling. Travaux de l'Institut de linguistique de Lund XVI. Gleerup, Lund.
- Lindblad, P., 1986: Konsonanter. Institutionen för fonetik vid Göteborgs universitet. Compendium.
- Lindblad, P. & Lundqvist, S., 1995: The groove production of some swedish sibilants - an EPG analysis. ICPhS 95 Stockholm. Session 30.11. Volume 2. 458-461.
- Lindblad, P. & Lundqvist, S., 1996: The production of some Swedish coronals. TMH-QPRS 2. 9-12.
- Melin-Köpiälä, C., 1996: Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41.
- Molde, B., 1971: Uttal och samhällsroll. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 44. Esselte Studium, Stockholm. 17-31.
- Reuter, M., 1977: Finlandssvenskt uttal. I: B. Pettersson & M. Reuter (red.) Språkbruk och språkvård. Helsingfors, Schildts. 19-45.
- Santesson-Wilson, J., 1999: Finskt och finlandssvenskt konsonantuttal. C-uppsats i fonetik vid Lunds universitet.
- Selenius, E., 1974: Helsingforssvensk ettordsaccentuering. Akademisk avhandling. Publications of the Institute of Phonetics, University of Helsinki.
- Vihanta, V.V. & Leinonen, K. & Pitkänen, A.J., 1990: On Rhythmic Features in Finland-Swedish and Sweden-Swedish. I: K. Wiik & I. Raimo (red.) Nordic Prosody V. Papers from a Symposium. PAINOSALAMA OY, TURKU. 325-350.